ISSN 2545 – 4439
ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Vol. 34. 2.
Scientific Papers

EDUCATION

KIJ Vol. 34 No. 2 pp. 295 - 590 Skopje, 2019

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 34.2

Promoted in Kavala, Greece
2019

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 34.2

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzad Korajlić PhD, Nebojsha Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief
Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 34.2

ISSN 1857-923X (for e-version)
ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (Macedonia)

Vice presidents:
Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)
Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)
Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petrsburg State Forest Technical University, Saint Petrsburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peya (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
  Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola(Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)

- Prof. Fadil Millaku, PhD, Rector, University "Hadzi Zeka", Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University "Hasan Prishtina", Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University "Vasil Levski", Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University "Hadzi Zeka", Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Saraevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Saraevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar" - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy "Vassil Levski", Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economics, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)

- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedzad Korajlic PhD, Dean, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD , Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)

- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad
- (Bulgaria)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
  Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Trayan Popkochev PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technologogical Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 45 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

APPROACHES IN GOVERNING THE EDUCATIONAL PROCESSES IN SCHOOLS 311
Venelin Terziev 311
Dragomira Bankova 311
Ivelina Dacheva 311
GAMIFICATION AND BLENDED LEARNING IN VOCATIONAL TRAINING AND COACHING IN SHORT COURSES 317
Renata Petrevska Nechkoska 317
Mimoza Bogdanovska Jovanovska 317
THE TEACHING OF ENGLISH IN ITS INTERNATIONAL SETTING WITH SPECIAL REFERENCE TO GLOBAL FACTORS 323
Slobodanka Đolić 323
INCLUSION OF MIGRANT CHILDREN IN THE EDUCATIONAL SYSTEM REPUBLIC OF SERBIA 329
Jovan Bazić 329
Elena Maksimović 329
BASIS OF CONSTRUCTIONAL-TECHNICAL ACTIVITY IN PRESCHOOL AGE AND CONDITIONS FOR ITS DEVELOPMENT 335
Gergana Bozhurska 335
REFLEXIVE PRACTICE A PREDISPOSITION FOR TEACHER’S PROFESSIONAL AUTONOMY 341
Svetlana Pandiloska Grncaroska 341
Fadbi Osmani 341
SPECIAL PEDAGOGY AND ITS DEVELOPMENT IN SERBIA 345
Radomir Arsić 345
Ljubica Isaković 345
TYPES OF VIOLENT BEHAVIORS IN SCHOOLS AND PREVENTION MEASURES OF SCHOOL VIOLENCE 353
Daniela Koceva 353
Snezana Mirascieva 353
Emilija Petrova Gorgeva 353
Irena Kitanova 353
PREVENTIVE INVESTIGATION OF THE IMPACT OF THE FAMILY ON STUDENT AGGRESSION IN THE PROCESS OF COGNITIVE DISMODERATE INTERCOURSE 359
Vesela Ivanova Bozhkova 359
FACTORS RELATED TO TEACHER’S STRESS OF PRE-UNIVERSITY EDUCATION 367
Remzi Bujari 367
CONTEMPORARY DEFINITION FOR CREATIVITY 373
Elka Valcheva 373
CHALLENGES AND IMPROVEMENT OF THE RIGHTS OF THE STUDENTS WITH DISABILITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS 381
Jovan Ananiev 381
Jadranka Denkova 381
THE INTELLECTUAL EDUCATION OF CHILDREN IN BULGARIA IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY 387
Penka Tsoneva 387
EDUCATIONAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF CHILDREN’S ORGANIZATIONS IN BULGARIA (1944-1947) 393
Petya Ivanova 393

PEDAGOGICAL REALITY THROUGH INNOVATIONS 399
Gjorgina Kjimova 399
PEDAGOGICAL VIEWS - MANAGEMENT OF CLASS, COMPETENT APPROACH 405
Nicola Vakirlov 405
Maria Becheva 405
Nina Belcheva 405
THEORETICAL UNDERPINNING OF THE PROBLEMS RELATED TO PEDAGOGICAL EXCELLENCE AND PEDAGOGICAL CREATIVITY IN THE INITIAL STAGE OF SCHOOL EDUCATION 411
Venelin Terziev 411
Dragomira Bankova 411
Ivelina Dacheva 411
QUALIFICATION AS A PREREQUISITE FOR INNOVATION IN TRAINING 419
Vance Boykov 419
Marieta Goceva 419
WORK EXPERIENCE-BASED career EDUCATION 425
Dimitar Iskrev 425
IMPROVING COMMUNICATION IN A MULTIETHNIC CLASSROOM THROUGH OUT-OF-SCHOOL ACTIVITIES WITH ETHNICALLY MIXED GROUPS OF ENGLISH LANGUAGE STUDENTS 431
Marija Dulevska 431
MOTIVATION IN THE EDUCATION PROCESS 435
Binnaz Asanova 435
Petranka Gagova 435
NECESSITY OF CHILDREN'S LEARNING THE "SOFT SKILLS" AGAINST THEIR PROVOCATIVE BEHAVIOR 439
Maria Stoyanova Dishkova 439
INTERACTIVE TEACHING AND LEARNING IN THE EDUCATIONAL TRAINING COURSE FOR PEDAGOGICS STUDENTS 445
Lyuben Vitanov 445
METHODOLOGICAL MODEL FOR TRAINING STUDENTS IN PEDAGOGY ON THE USE OF ELECTRONIC RESOURCES IN TECHNOLOGY EDUCATION AT PRIMARY SCHOOL 453
Nikolay Tsanev 453
OPPORTUNITIES FOR OPTIMIZING THE EDUCATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS THROUGH THE USE OF E-LEARNING RESOURCES 459
Blagovesna Yovkova 459
Stoyan Saev 459
USING ELECTRONIC TEXTBOOKS IN PRIMARY EDUCATION: STUDENTS-PROSPECTIVE PRIMARY TEACHERS' VIEWS 467
Lyubka Aleksieva 467
E-LEARNING IN HEALTHCARE WITHIN HIGHER EDUCATION 475
Ivanichka Serbezova 475
Tsveta Hristova 475
Yoana Lukanova 475
TYPES OF ELECTRONIC RESOURCES IN ELECTRONIC TEXTBOOK OF FIRST GRADE MATHEMATICS 483
Gabriela Kirova 483
ELECTRONIC RESOURCES IN TEACHING THIRD GRADE PUPILS MATHEMATICS 491
Gergana Hristova 491

GAMIFICATION IN MATH EDUCATION FOR GRADES 5-7 ... 497
Magdalena Tsoneva ... 497
Todor Yankov ... 497
INFLUENCE OF ICT ON TEACHING MATHEMATICS TO FOURTH AND FIFTH GRADERS ... 503
Arbresha Zenki-Dalipi ... 503
THE EFFECTS OF YOUTUBE IN ESP CLASSES ... 511
Edita Bekteshi ... 511
STUDY TOUR IN THE PROCESS OF ACTIVE LEARNING ... 517
Rositsa Borisova ... 517
TOURISM AND STUDENT EXCURSIONS AS A PART OF THE EDUCATIONAL SYSTEM ... 523
Vladimir Kitanov ... 523
Irena Kitanova ... 523
Cvetanka Ristova ... 523
Tanja Angelkova Petkova ... 523
MEDIA LITERACY TRAINING PROGRAM ... 529
Danail Danov ... 529
MODERN AND PRODUCTIVE STRATEGIES ENGLISH TEACHERS CAN USE TO MAKE READING MORE ENJOYABLE FOR THE STUDENTS WHO DISLIKE READING ... 535
Marija Bojadjievska ... 535
IMPACT OF COLLAGE MAKING UPON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF CHILDREN AT THE AGE OF 7-8 ... 541
Gergana Mihaylova ... 541
THE ROLE OF CONTEMPORARY MEDIA IN THE TEACHING OF THE ART ... 547
Vojislav Ilić ... 547
Tamara Stojanović-Đorđević ... 547
Andrijana Šikl-Erski ... 547
CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE GEOGRAPHY TRAINING OF THE COUNTRIES IN THE BULGARIAN SCHOOL ... 555
Stella Dermendzhieva ... 555
Tamara Draganova ... 555
INFLUENCE OF ANTHROPOMETRIC INDICES ON THE PHYSICAL PERFORMANCE ON 12-14 YEAR OLDS ... 563
Iliya Kanelov ... 563
Liliana Goceva ... 563
Bojidar Nikolov ... 563
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEVEL OF STUDENTS` ACADEMIC MOTIVATION TO SOFIA UNIVERSITY „ST. KLIMENT OHRIDSKI” AND NATIONAL ACADEMIA OF SPORT „VASIL LEVSKI” ... 571
Georgi Ignatov ... 571
Iliana Petkova ... 571
PEDAGOGICAL VIEWPOINTS OF JEAN-JACQUES ROUSSEAU ... 579
Bashkim Rakaj ... 579
INFORMAL EDUCATION - FROM INDIVIDUAL TO DEVELOPMENT OF THE WHOLE COMMUNITY ... 585
Vera Veljanovska ... 585
Marina Dueva ... 585
Lena Smilevska ... 585

CHALLENGES AND IMPROVEMENT OF THE RIGHTS OF THE STUDENTS WITH DISABILITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Jovan Ananiev
University of Goce Delcev, Faculty of Law - Stip, N. Macedonia, jovan.ananiev@ugd.edu.mk
Jadranka Denkova
University "Goce Delchev", Faculty of Law – Stip, N. Macedonia, jadranka.denkova@ugd.edu.mk

Abstract: The purpose of this paper is to give an overview of the situation of the rights of students with disabilities in the educational process and to identify opportunities for their improvement. The paper provides the basic definitions of the rights of persons with disabilities in the educational process and the principles of reasonable adaptation. Here are the key findings from a focus group conducted, guidelines for assessing university accessibility and recommendations for overcoming the situation. Students with disabilities have problems with access to facilities and premises, adaptation of benches, room brightness, accessibility of teaching aids and teaching aids, accessibility of the electronic system and adaptation of the examination process. There is also the need to amend the statutes and other acts of universities to guarantee accessibility and adaptation of students with disabilities and reform budgeting mechanisms to improve conditions. The Convention on the Protection of the Rights of Persons with Disabilities and its domestic legislation creates a legal obligation on all public and private universities to create equal conditions to all students, including students with disabilities. There is also a need the state to create standards that meet the needs of universities and develop mechanisms to control their implementation. Standards need to be adopted by universities and take into account the experiences of prestigious European universities. Research has found that specific types of disability, such as dyslexia, are taken into account when providing adjustment. A key problem is the lack of opportunity for students to declare a certain disability when enrolling at a university.
Keywords: disability, accessibility, adaptation, education process.

ПРЕДИЗВИЦИ И УНАПРЕДУВАЊЕ НА ПРАВАТА НА СТУДЕНТИТЕ СО ХЕНДИКЕП ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

Јован Ананиев
Универзитет “Гоце Делчев”, Правен факултет- Штип, Република Северна Македонија
jovan.ananiev@ugd.edu.mk
Јадранка Денкова
Универзитет “Гоце Делчев”, Правен факултет- Штип, Република Северна
jadranka.denkova@ugd.edu.mk

Резиме: Трудот има за цел да даде слика за состојбата на правата на студентите со хендикеп во образовниот процес и да ги согледа можноститеза нивно подобрување. Трудот ги дава основните дефиниции на правата на лицата со попреченост во образовниот процес и принципите на соодветното приспособување. Овде се дадени клучбите сознанија од спроведена фокус група, се дава упатство за оценка на пристапноста на универзитетите и се даваат препораки за надминување на состојбата.Студентите со попреченостимаат проблеми со пристапноста до објектите и просториите во објектите, адаптираностна клупите, осветленост на просториите, пристапност на учебните помагала и нагледните средства, пристапност до електронскиот систем и адаптација на процесот на спроведување на испитите. Исто така, се наметнува потребата од промената на статутите и другите акти на универзитетите за да се гарантира пристапноста и соодветното приспособување на студентите со попреченост и да се реформираат механизмите на буџетско планирање и буџетирање во функција на подобрување на состојбите.Конвенцијата за заштита на правата на лицата со попреченост и домашната регулатива создава правна обврска на сите јавни и приватни универзитети да создадат еднакви услови за студирање за сите студенти, вклучително и студентите со попреченост. Ср наме5нува и потребата државата да создаде стандарди коитррба да ги исполнатуниверзитетите и да развијат механизми за контрола на спроведување на истите. Стандардите е потребно да ги усвојат универзитетите и да ги имаат предвид искуствата на престижните европски универзитети. Од истражувањето е констатирано дека специфични видови на попреченост, како што е на пример дислексијата, ме се земаат предвид при

обезбедување на прилагодување. Како клучен проблем е евидентирано и немањето на можност студентите да декларираат одред3на попреченост при запишувањето на универзитет.

Клучни зборови: попреченост, пристапност, соодветно приспособуваее, образовен процес

1. *П*РАВНА РАМКА

Приближно десет проценти од светската популација имаат определенипопречености, коишто се резултат од вродени нарушувања или, пак, сестекнати како резултат на болест, несреќи или, пак, повреда при работа.Тие попречености се поделени во голем број на подгрупи, но, генерално,можеме да зборуваме за лица со оштетен вид, оштетен слух, телеснапопреченост, ментална попреченост и интелектуална попреченост. Тоаим оневозможува на овие граѓани на еднаков начин со другите граѓани,да се образуваат, да имаат пристап до здравствениот систем, да имаатпристап до работни места и воопшто до различни видови на добра иуслуги. Доколку не се обезбеди еднаков пристап за овие лица, се смета декакон нив е извршена дискриминација, којашто може да се манифестиркако директна или индиректна, но во одредени ситуации може да бидат ижртви на вознемирување. Како што општеството постепено се развива икако што се прифаќаат одредени цивилизациски вредности, овие лица несе третираат како различни од другите им се обезбедуваат услови коиштоќе им овозможат да имаат приближно еднаков пристап до добрата иуслугите(Ананиев; 4).

Уставот како и Европската конвенција за човекови права и Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права ја гарантираат еднаквоста во областа наобраазование. Сепак, постојат посрбни документи кои попрецизно ги гарантираат правата на лицата со попреченост.Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, во членот 24 став 5 е наведено дека"Земјитепотписнички обезбедуваат лицата со инвалидност да имаат пристап до општото високо образование, стручна обука, образование за возрасни и доживотно учење без дискриминација и на еднаква основа со другите. За таа цел, земјите потписнички предвидуваат обезбедување на разумно прилагодување на лицата со инвалидност" (Конвенција; член 24 став 5).Законот за спречување и заштита од дискриминација давабдефиниција на поимите кои се клучни во овој труд. Лице со попреченост е лице кое има долготрајна физичка, интелектуална, менталнаили сензорна оневозможеност, што во интеракција со различните општествени бариериможе да го спречи неговото целосно и ефективно учество во општеството на еднакваоснова со другите;Соодветно приспособување е неопходно и соодветно изменување и приспособувањепотребно во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребнооптоварување, а со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човековиправа и слободи на лицата со попреченост, на еднаква основа со другите.Оневозможување на соодветно приспособување е дискриминација;Пристапност до инфраструктурата, добрата и услугите подразбира преземање насоодветни мерки што осигуруваат дека лицата со попреченост имаат пристап, на еднакваоснова со другите, до физичкото опкружување, транспортот, информациите икомуникацијата, вклучувајќи информатички и комуникациски технологии и системи, додруги јавни објекти и услуги во урбани и рурални области. Оневозможување напристапност и достапност на инфраструктурата, добрата и услугите е дискриминација(Закон; член 4).Европската Унија се приклучува кон унапредувањето на правата:Имајќи почит кон одговорноста на земјите-членки за содржината на наставата и организацијата на образовните системи, Комисијата се обврзува да ги поддржува земјите-членки во исполнувањето на целта за инклузивно, квалитетно образование и обука(Европска стратегија).

2. ИСТРАЖУВАЧКИ НАОДИ ОД СПР2ОВЕДЕНА ФОКУС ГРУПА

Фокус групата се реализираше на 29.08 2018 година во Штип и на неа учествуваа студенти со и без хендикеп и професори. Најголемиот проблем којшто го имаат студентите со *телесна попреченост* е непристапноста на објектите. Не постојат одбележани паркинг места за лицата со хендикеп. До објектите најчесто нема пристапни рампи или, пак, доколку има рампа, нема ограда или нема соодветна косина. Студентите истакнаа дека е голем проблем и немањето на соодветно прилагодени тоалети. Самиот пристап до објектите е ограничен и заради постоењето на скали на влезот. Внатре во објектите нема лифт и има простории на меѓукат, кон кои нема пристапна рампа. Деканката на ликовната академија потенцира дека е изводлива адаптацијата на објектите од аспект на подоборување на пристапноста.

Една студентка кажа дека заради нејзините потреби во наставниот центар во Гевгелија направиле одредено прилагодување со монтажни дрвени делови, но тоа не е доволно функционално бидејќи има голема косина и нема ограда.

Студентка со комбиниран хендикеп, којашто има проблеми и со користењето на рацете истакна дека за време на испити многу често доаѓале асистенти и немала можност да одговара усно или, пак, и самиот

професор го спроведувал испитот писмено и била оневозможена да полага усно. Дрканката на Факултетот за обрказовнинауки објасни дека секој наставник е должен да го спроведе испитот, зависно од видот на попреченоста на студентот.

Студентот со *дислексија* ги сподели проблемите кои ги предизвикува оваа состојба во текот на образовниот процес како и карактеристики на дислексијата. Тој кажа дека честопати е третиран од страна на професорите како глупав или мрзелив, не знаејќи дека има дислексија или, пак, да ја знаат нејзината специфика. Тој потенцира дека учењето е забавено и дека има потреба за време на предавањата да се користат презентации со резимирани содржини а учебниците да бидат со поголеми букви и да содржат делови која ја резимираат материјата. Исто така, потенцираше дека има потреба да одговара писмено,бидејќи на тој начин полесно се изразува. Професор по педагогија ги објасни дидактичките аспекти во реализацијата на наставата со студенти со дислексија. Студентот кажа дека многу покасно и само кај одредени наставници го кажал својот проблем. Се констатира дрка најголемиот број на наставници немаат знаење за природата на овој проблем ниту, пак, како да го прилагодат своето предавање и реализирањето на испитот.

Студентот со *оштетен вид* укажа ма сите проблеми со кои се соочил во текот на образовниот процес. “мајка ми го читаше материјалот и јас пишував со црн фломастер. Чекав да дојде од работа и да ми ги чита лекциите”, кажа студентот. Потоа посочи дека е проблем што добивал учебници, кои не се доволно читливи и се отпечатени со мали букви. Но, како што посочи, голем е придонесот на издавањето на електронски книги во библиотеката на Универзитетот и воопшто можноста да се скенираат учебници, бидејќидава можност студентот сам да ја адаптира големината. Исто така, голема е придобивката што Универзитетот голем број на услуги ги дава електронски, како што се е-индекс, е-пошта, е- учење и сл.

Во текот на реализацијата на наставата, студентот посочи дека има проблем што некои предавални не се соодветно осветлени и што презентациите не се истакнуваат секогаш на е-учење. Во текот на спроведувањето на испитите не сите наставници не се согласувале да сптоведат устен колоквиум и испит. Студентот го посочи проблемот на недоволна осветленост на ходниците и бележењето на натписите на вратите со соодветна големина.

Професор по дизајн и студентка која магистрирала во доменот на дизајн на ентериер на лица со хендикеп истакнаа дека може да се направи на едноставен начин прилагодувањето на потребите на слабовидните лица со тоа што ќе се постават соодветни светилки кои ја дисперзираат светлината, ќе се користат поинтензивни бои и ќе се применува контраст во уредувањето.

Сите учесници на фокус групата се согласија дека Универзитетот треба да создаде процедури со кои студентот ќе може да ги посочи своите попречености и потребите од прилагодување и да има индивидуален пристап во прилагодувањето на потребите на студентот. Исто така, се согласија дека е потребно да направат поголем пристап на објектите и да обезбедат соодветна обука за наставниците каков тип на настава и испитување да реализираат, зависно од типот на хендикепот на студентот (Ананиев, Амдију; 15).

3. ИНДИКАТОРИ ЗА ПРИСТАПНОСТ НА УНИВЕРЗИТЕТСКИТЕ ОБЈЕКТИ

1. Паркинг за лица со хендикеп

2. Главниот влез е

1. *Целосно пристапен*
2. *Има рампа, но е без оград*а
3. *Има, но е со голема косина*
4. *Отворот на вратата не е доволно широк(*The Youth;2).

3. Предавална/амфитеатар

1. *Има само на приземје*
2. *Има на приземје и има на меѓукат, но нема подвижна или статична рампа за пристап*
3. *Има само на меѓукат, но има подвижна или статична рампа за пристап*
4. *Има само на меѓукат, но нема подвижна или статична рампа за пристап*
5. *Нема на приземје и на меѓукат (Walsh;11).*

4. Во предавалната/амфитеатарот

1. *Има пристапност до клупа*
2. *Нема пристапност до клупа*

5. Во просторот до клупата дали ма доволно простор за инвалидска количка

6. До таблата дали ма доволно простор за инвалидска количка

7. Библиотеката или читалната се

1. *Наоѓаат на приземје и се пристапни*
2. *Наоѓаат на приземје и не се пристапни*
3. *Наоѓаат на меѓукат и се пристапни*
4. *Наоѓаат на меѓукат и не се пристапни*

8. **Бифе или ресторан**
    1. *Наоѓаат на приземје и се пристапни*
    2. *Наоѓаат на приземје и не се пристапни*
    3. *Наоѓаат на меѓукат и се пристапни*
    4. *Наоѓаат на меѓукат и не се пристапни*
    5. *Наоѓа на прв или повисок кат*

Пристапност на студенти со сензорна попреченост

1. **Оддалеченост на прва клупа од табла или платно за проектирање или телевизор (предавална/амфитеатар)**
2. **Природна или вештачка осветленост во просторијата**
    1. Многу светлина
    2. Нормална светлина
    3. Слаба светлина
    4. Многу слабо осветлена

4. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

1. Да се вметнат во статутитена универзитетите одредби кои се однесуваат на спречување и заштита од дискриминација на студентите со хендикеп и одредби со кои се предвидува обезбедување на пристапност и соодветно прилагодување на индивидуалните потреби на студентите со хендикеп;
2. Да се донесат правила за буџетско планирање и спроведување на буџетот со коишто се планира ставка за подобрување на пристапноста на објектите и просториите во објектите (на пример поставување на пристапни рампи, лифт, адаптација на тоалет, подобрување на осветлувањето и сл.). Потребно е ваквото планирање и спроведување да се однесува на секоја буџетска година за да може подобрувањето на пристапноста да се реализира постепено во период од неколку години;
3. Потребно е Универзитетот да направи план и програма за подобрување на пристапноста и прилагодувањето со јасно дефинирање на активноста, временската рамка и потребните средства;
4. Потребно е универзитетите да обезбедат посебен фонд којшто ќе овозможи индивидуално прилагодување на потребите на студентите со хендикеп (на пример средства за скенирање, фотокопирање со зголемување на фотокопираната содржина, адаптација на клупа или стол и сл.);
5. При уписот на студентите, да се обезбедат посебни формулари коишто ќе овозможат студентот да го опише својот хендикеп и да ги наведе потребите од соодветно приспособување во текот на реализацјата на наставата, испитите и користењето на библиотечни и административни услуги. Истите да може да се обработат и евидентираат по претходно предвидена процедура;
6. Потребно е Универзитетот да спроведе обуки за наставниот, соработничкиот и административниот кадар во врска со видовите на хендикеп, правата на студентите со хендикеп и начинот на прилагодување на наставата и испитите на потребите на студентите со хендикеп;
7. Потребно е да се подготват правила за студирање, коишто ќе ги опфатат правата на студентите да имаат асистент, назначено лице, на кого ова ќе му биде дополнителна активност, за да може да пружи поддршка и помош на студентот со хендикеп;
8. Потребно е да се прилагоди правилникот за студирање којшто ќе овозможи студентот со хендикеп, зависно од неговиот вид на хендикеп, да полага колоквиум и испит на начин прилагоден на неговите потреби (на пример, устен испит за слабовидни и лица со проблеми со горни екстремитети, писмен за глуци и неми и сл.). Потребно е да се развијат програми за обуки на студенти, коишто ќе овозможат студентите без хендикеп да им помагаат во текот на студирањето на студентите со хендикеп;
9. Потребно е да се развијат посебни програми за студентска пракса за студентите со хендикеп, имајќи ги предвид нивните попречености.
10. Студентскатаорганизација при Универзитетот во своите раководни органи да вклучи студенти со хендикеп и да развие програми за поддршка од страна на студентите без хендикеп кон студентите со хендикеп.

ЛИТЕРАТУРА

Ананиев, Ј. (2017) *Соодветното приспособување на работните места за лицата со попреченост* , Македонија, Скопје: ОБСЕ

Ананиев, Ј. Амдију, Н. (2018) *Подобрување на остварувањето на правата на студентите со хендикеп во образовниот процес во општина Штип,* Македонија, Кочани: ЦЕГИ

Европска конвенција за човекови права и основни слободи (1950)

Европска стратегија за правата на лицата со попреченост (2010- 2020), Европска комисија (2010)

Конвенција за правата на лица со инвалидност (2006),

Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права (1966)

Статут на Универзитетот "Гоце Делчев"-Штип (2018)

Устав на Република Северна Македонија (основен текст објавен во Сл. Весник на РМ бр.52 од 1991)

Закон за спречување и заштита од дискриминација (Сл. Весник на РСМ бр.101 од 2019)

The Youth on the Move campaign has ended as of December-Report (2014),*European Commission*

Walsh, M. (2015) The Inclusion of Students with Special Needs in the General Education, California: Domenican University of California